

УДК 332.1

Маниліч М. І., Штогринець Н. В.¹

ЗРІВНОВАЖЕНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Статтю присвячено питанням політики зрівноваженого розвитку гірського регіону, аналізуються основні підходи до вивчення проблеми, розглядаються проблеми розвитку сільського господарства у гірській місцевості та обґрунтування перспектив і бажаних напрямів розвитку регіону.

***Ключові слова:** сільське господарство, форми господарювання, розвиток регіону, земельні ресурси.*

ВСТУП

На сьогодні, враховуючи оцінку наявного стану забезпечення земельними, трудовими та іншими ресурсами гірської зони Карпат, можна стверджувати, що ці території мають значний потенціал для розвитку різних видів підприємницької діяльності, у тому числі й сільськогосподарського виробництва.

Основним чинником, що визначає економічну міцність селянських гірських господарств, є земля. Це означає, що поліпшення економічної позиції господарств вимагатиме розширення земельних сільськогосподарських ресурсів, що можливо, коли значна група власників таких господарств прийме рішення про їхній продаж або оренду.

Трансформаційні зміни спричинили практично повну концентрацію земель і виробництва у господарствах населення. Гірські селянські господарства характеризуються в середньому меншою економічною силою, меншими розмірами порівняно з низинними господарствами, а ключовим чинником, що найбільше впливає на такий стан, є низька продуктивність гірських господарств.

Тому обґрунтування теоретичних засад особливостей функціонування зрівноваженого розвитку гірського регіону дасть змогу зробити відповідні узагальнення, що є підставою для визначення перспектив і бажаних пріоритетних напрямків розвитку регіону.

¹ Рецензент – д. е. н., професор Євдокименко В. К.

Теорія підприємництва і підприємства достатньо широко висвітлена в економічній літературі, зокрема у працях класиків Х. Ансоффа, Ф. Візера, Дж. Мілля, П. Друкера, Н. Єрмоленкова, Є. Бем-Баверка, А. Маршала, М. Новакова, Н. Скворцова, С. Сімонді, Ф. Хаєка, Й. Шумпетера [7, 8, 10], та в сучасній вітчизняній аграрній літературі у працях Ю. Губені, Т. Дудара, В. Зіновчука, В. Липчука, Ю. Лупенка, М. Маліка, С. Реверчука, П. Саблука, Г. Черевка [1, 2, 4, 5]. Не вдаючись в окремі класичні і сучасні підходи щодо їхньої сутності, які стали аксіоматичними, виокремимо те, що безпосередньо стосується теми дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даного дослідження є визначення змісту, сутності зрівноваженого розвитку сільського господарства та його вплив на розвиток регіону в цілому.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Обґрунтування теоретичних засад розвитку сільського господарства у гірській місцевості та різних форм господарювання і проведений аналіз їхнього розвитку дав змогу зробити відповідні узагальнення, що є підставою для обґрунтування перспектив і бажаних напрямів розвитку.

Основні елементи політики зрівноваженого розвитку гірського регіону узагальнені в Концепції Державної програми сталого розвитку Українських Карпат як складової частини програми Європейського Союзу «Карпатський простір». Реалізувати концепцію передбачається через:

1. Створення сприятливих умов для подолання економічної депресивності гірських територій.
2. Підвищення стандартів соціального забезпечення і поліпшення умов проживання місцевого населення.
3. Збереження та розвиток етнокультурної спадщини.
4. Забезпечення охорони навколишнього природного середовища і техногенно-екологічної безпеки.

Це зумовлює потребу у формуванні нової моделі господарювання в горах, зокрема у сільському господарстві, спроможної забезпечити збалансований розвиток гірських територій, охорону навколишнього середовища і збереження природних ресурсів за одночасного забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства і регіону загалом та покращення рівня життя місцевого населення.

Маючи на увазі основні функції гірських земель, приймаючи за пріоритетну екологічну, а далі пристосовуючи до неї господарські функції, які забезпечують в цьому регіоні відповідне виконання демографічних функцій (і культурних також), необхідним є пошук

нової моделі формування сільського господарства, пристосованого до умов ринкової економіки.

Зрівноважений розвиток сільського господарства є складовою частиною розвитку всього регіону та його окремих територій. Тому його розгляд може проводитися лише з урахуванням політики регіонального і місцевого розвитку, особливостей і чинників, які визначатимуть перспективи економічного, соціального та екологічного розвитку.

Розвиток сільських гірських територій значною мірою узгоджується з Концепцією Загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій України на період до 2020 року [3], в якій основними пріоритетами визнано:

1. Підвищення конкурентоспроможності сільського і лісового господарства через підтримку їхньої реструктуризації, розвитку та інновації.

2. Покращення навколишнього середовища і ландшафту сільських територій.

3. Підвищення якості життя та диверсифікація економіки сільських територій.

4. Вдосконалення системи управління сільськими територіями [3].

У господарській діяльності, особливо пов'язаній із землеробством, збереження природного капіталу має фундаментальне значення, оскільки обумовлює можливості майбутнього розвитку. Його зменшення, у тому числі в результаті діяльності, яка призводить до деградації середовища, порушує основний принцип зрівноваженого розвитку, яким є принцип справедливості між поколіннями. Згідно з цим принципом господарювання мусить відбуватися в такий спосіб, щоб не створювати обмеження для задоволення потреб наступних поколінь. Це має особливо важливе значення у сільському господарстві, де, особливо в минулому столітті, доходило до деградації багатьох елементів екосистеми, що виникало із визнання зверхності (першочерговості) виробничої (економічної) функції над функцією середовища. Тим часом їхня рівнозначність зумовлює гармонійний і сталий розвиток сільського господарства у тривалому періоді. Однак це вимагає визнання концепції зрівноваженого розвитку як підстави, що визначає модель гірського сільського господарства у майбутньому.

Загальне поняття зрівноваженого розвитку мусить знайти відображення стосовно основної одиниці у сільському господарстві, якою є конкретне підприємство чи селянське господарство. Згідно з цим положенням зрівноважене господарювання – це систематичний розвиток господарства і збільшення рівня виробництва, що забезпечує зростання добробуту, модернізацію технічного обладнання,

збільшення продуктивності і безпеки праці, а також соціальної безпеки.

Підхід до рівноваги у сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення, безперечно, змінюється, свідченням чого є їхня участь у ринковій економіці з метою зрівноваженості найважливіших балансів зовнішніх ресурсів.

Основними засадами побудови показника оцінки ступеня зрівноваженості сільськогосподарського підприємства чи господарства мають бути:

- 1) вибір показників, насамперед зумовлений доступністю даних та їхнім ступенем агрегації;
- 2) необхідність пошуку показників, спроможних дати синтетичну оцінку господарства, його внутрішньої організації, а також зв'язків з оточенням, яким є сільська територія;
- 3) необхідність врахування зв'язків і взаємозв'язків між рослинництвом і тваринництвом, а також між домогосподарством і особистим селянським господарством;
- 4) узгодженість зі зрівноваженим розвитком оточення.

Правильний вибір напряму виробництва відповідно до природних та економічно-організаційних умов, підбір видів і порід тварин вимагають відповідного районування (локалізації) виробництва, сприяють підвищенню його ефективності, а тим самим реалізації виробничих і економічних цілей зрівноваженого сільського господарства.

Щоб досягти стану рівноваги, господарство повинно характеризуватися раціональною організацією праці та управління. Реалізація цих вимог вказує на необхідність виконання таких дій:

- ідентифікація існуючих ресурсів – чинників виробництва;
- ведення діяльності з метою отримання економічної вигоди;
- оптимізація використання наявних ресурсів;
- знання і використання існуючих переваг господарства (наприклад, його розміщення).

Подібно, як на рівні країни, рівноваги розвитку не можна отримати без досягнення відповідного рівня сільськогосподарського доходу, що забезпечує порівнянню з іншими сферами економіки оплату праці і ресурси на модернізацію та розвиток господарства. Реалізація цієї умови вимагає:

- розвитку «економічного мислення» та ефективного маркетингу;
- зниження витрат виробництва (збільшення конкурентоспроможності);
- пошуки альтернативних джерел доходів (наприклад, продукування біомаси на енергетичні цілі, агротуризм).

Кожен підприємець, включно із селянськими господарствами, як і будь-який інший господарський суб'єкт, маючи обмежені засоби чи

то землі, чи то праці, чи капіталу, чи всього разом, змушений раціонально господарювати ними. У гірській місцевості це особливо актуально: за умови надлишку робочої сили тут особливо значущими є чинники земельних ресурсів і капіталу. Тому повною мірою мають бути враховані засади раціонального використання ресурсів, до яких треба зарахувати такі:

1. Найбільш раціональне використання землі. Це впливає з обмеженості землі, її непереміщення. Нові землі для сільськогосподарського використання можуть з'явитися лише за рахунок інших угідь, що в гірській місцевості відсутнє, а з огляду на екологічні проблеми – недопустиме.

2. Раціональне використання праці й обладнання. Обмеженість використання технічних засобів у гірському сільському господарстві доводить, що основним продуктивним елементом виробництва тут є людина. Завданням її є організація середовища праці у найбільш ефективний спосіб. При цьому забезпечити повне використання праці та наявних засобів (особливо будівлі, споруди) можна лише на основі диференціації господарювання і переходу до несільськогосподарської зайнятості.

3. Максимальне використання продуктів праці. Вміле поєднання споживання і нагромадження в умовах можливостей власного споживання, збуту продукції і використання її для ведення іншої діяльності, наприклад, сільського туризму, передбачає проведення відповідних розрахунків і узгодженостей відповідно до потреби сім'ї та умов діяльності.

4. Прискорення обігу ресурсів, вкладених у виробництво. Ця засада узгоджується із попередньою, передбачаючи відповідну гармонію різних потреб, можливість розширення діяльності та підвищення продуктивності.

Беручи до уваги специфіку досліджуваного регіону, особлива увага має бути приділена раціональному використанню й охороні земель. Тому варто погодитися з думкою, що така програма повинна враховувати:

- оптимальне співвідношення між природоохоронною, виробничою і рекреаційною галузями в частині забезпечення їх земельними ресурсами, частково через обмеження значної розораності землі та збільшення лісових насаджень;
- потреби регіону в земельних ресурсах для використання їх у природоохоронних, рекреаційних, оздоровчих та індивідуальних цілях;
- виділення непродуктивних і деградованих земель у резервний фонд;
- освоєння нових територій з метою перетворення їх на рекреаційні та лікувально-оздоровчі райони [6, с. 130].

На нашу думку, особливу увагу слід приділити якнайкращому використанню природно-заповідного фонду, оскільки це найбільш інвестиційно привабливі території для ведення туристичного й екологічного бізнесу. Доцільним є моніторинг екологічного стану земель, їхньої придатності до ведення сільськогосподарської чи іншої діяльності, вирощування окремих сільськогосподарських культур, можливості та доцільності зміни цільового призначення.

Встановлення пропорцій між сільськогосподарськими і лісовими угіддями є важливою природною й економічною проблемою. Сьогодні її вирішення особливо нагальне, оскільки зниження окупності сільськогосподарської продукції, зменшення заняття в горах сільськогосподарським виробництвом призводять до зворотних тенденцій, ніж це мало місце понад сто років тому, тобто відбувається процес переважно непланового дикого заліснення гір.

Ще у семидесятих роках минулого століття, коли співвідношення між затратами і доходами господарств, у тому числі й гірських, були відносно вигідними, що давало змогу інтенсифікувати виробництво, польські вчені дійшли висновку, що верхня межа економічно доцільного сільськогосподарського господарювання в Карпатах проходить на висоті 1000 м над рівнем моря. «Території, розташовані вище від цієї висоти, повинні бути вилучені із сільськогосподарського використання, що, однак, не вимагає відмови від їх пасовищного використання» [9, с. 46].

Пропонується така крутизна схилів, як межа для окремих способів використання землі: орні землі повинні бути оброблювані плугом до крутизни схилів 10° , трави – до 20° , а вище повинен утримуватися ліс. Щодо структури угідь залежно від висоти над рівнем моря, пропонується, щоб до висоти 500 м орні землі зайняли 30–40 % загальної поверхні, природні кормові угіддя – 20–30 %, а ліси мають займати близько 30 %. За висоти 500–700 м над рівнем моря частка орних земель не повинна перевищувати 15–20 %, природні кормові угіддя – 20–30 %, а ліси – понад половину загальної площі (50–55%). При висоті 700–900 м над рівнем моря необхідно відмовитися від розорання земель, кормові угіддя повинні складати 15–20 % поверхні, а решту – 80–85 % – має займати ліс [9, с. 47]. Безперечно, можуть бути й інші підходи щодо використання землі і розподілу угідь залежно від рельєфу.

Ефективність змін, пов'язаних із альтернативним несільськогосподарським розвитком гірських територій, залежить значною мірою від структури потреб і мотивації, яка пробудить підприємництво горян і може стати найкращою гарантією економічних процесів на цих територіях. Можливості диверсифікації виробництва насамперед залежать від бажання власника господарства та його готовності до таких змін (табл. 1).

Соціально-економічні зміни, які відбуваються в Україні, виявили значні слабкості селянських господарств, а водночас і зниження їхніх доходів. Окрім того, зростає безробіття у містах і труднощі працевлаштування змусили міських жителів шукати нові джерела доходів на селі.

Таблиця 1

Рівень зацікавленості власників селянських господарств гірської зони новими функціями господарств

Напрями діяльності	Кількість відповідей	Частка, %
Виробництво на енергетичні цілі	2	1,0
Заліснення угідь	9	4,5
Перетворення господарства в екологічне	16	8,0
Перетворенням господарства на агротуристичне	18	9,0
Без змін	155	77,5
Разом	200	100,0

Джерело: [6]

Важливою умовою збалансованого господарювання у гірському регіоні є вміння перетворювати природні гірські перешкоди на переваги. Насамперед йдеться про багату культурну спадщину, краєвиди і пейзажі, високоякісні екологічно чисті продукти. Треба виходити з того, що збереження земель, сільськогосподарських і культурних ландшафтів у гірських районах є важливішим, ніж виробництво продукції. Методи планування мають бути спрямовані на активізацію економіки, заснованої на природних місцевих ресурсах.

ВИСНОВКИ

Модель розвитку сільськогосподарського виробництва у гірській зоні Карпат має бути результатом зрівноваженості розвитку природної, економічної і соціальної сфер. Зі зростанням висоти розміщення земельних ділянок повинні зменшуватися розораність земель і зростати частка природних кормових угідь. Форми господарювання, пов'язані з висотою, мають розвиватися: від фермерських до селянських господарств, від більших до менших господарств, від господарств товарного типу до споживчих. Обернено пропорційно залежно від висоти повинні поєднуватися сільськогосподарський і несільськогосподарський види діяльності.

1. Рівень зрівноваженого розвитку в сільському господарстві доцільно розглядати на основі основної структурної одиниці – суб'єкта господарювання з урахуванням запропонованих засад і підходів.

2. Підтримка гірського господарства гірської зони Карпат має бути у формі вдосконалення регіональної гірської політики, зокрема за

рахунок вдосконалення законодавчої бази, розробки спеціальних програм, більшої скерованості регіону на зрівноважений розвиток. Необхідне розширення діяльності органів місцевого самоврядування, передусім у напрямі вдалого позиціонування регіону.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Губені Ю. Е. Підприємництво у сільському господарстві / Ю. Е. Губені. – Львів, 1996. – 71 с.
2. Дудар Т. Г. Формування ринку конкурентоспроможної агропродовольчої продукції: теорія, методика, перспективи : монографія / Т. Г. Дудар, В. Т. Дудар. – Тернопіль : Економічна думка, 2009. – 246 с.
3. Концепція Загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій України на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.search.ligazakon.ua>.
4. Липчук В. В. Розвиток малого підприємництва у сільському господарстві / В. В. Липчук, С. В. Коробка. – Львів : Сполом, 2011. – 227 с.
5. Макаренко П. М. Економічне відтворення аграрного виробництва в умовах ринку : монографія / П. М. Макаренко, Т. В. Попова. – Мелітополь : Люкс, 2011. – 348 с.
6. Ступень М. Використання земель сільськогосподарського призначення в пореформений період : монографія / М. Ступень, С. Радомський, В. Пересоляк. – Львів : Сполом, 2011. – 195 с.
7. Реверчук С. К. Малий бізнес: методологія, практика і теорія / С. К. Реверчук. – К. : ІЗМН, 1996. – 324 с.
8. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку / Й. Шумпетер. – М. : Прогрес-М, 1982. – 454 с.
9. Analiza uzytkowania ziemi w Karpatach na tle srodowiska przyrodniczego /S. Jagla, R. Kostuch, S. Kurek, J. Pawlik-Dobrowolski // Problemy Zagospodarowania Ziemi gorskich. – 1983. – Z. 22. – S. 39–66.
10. Drukier P. F. Praktyka zarzadzania / P. F. Drukier. – Krakow, 1994. – 590 s.

Дата надходження до редакції – 13.10.2015 р.

¹ Рецензент – д. е. н., професор Коломицева О. В.